

ВЫДАНИЕ СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў БЕЛАРУСКІХ І ЗАМЕЖНЫХ ЗБОРАХ

А. А. Суша

Нацыянальная бібліятэка Беларусі, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле паказана пашырэнне выданняў Статута Вялікага Княства Літоўскага ў Беларусі і за мяжой. Разглядаюцца кірункі дзейнасці па вывучэнні захаваных асобнікаў выданняў Статута. Робіцца выснова, што на сённяшні момант гэта работа выканана ў недастатковай ступені.

ИЗДАНИЯ СТАТУТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО В БЕЛОРУССКИХ И ЗАРУБЕЖНЫХ СОБРАНИЯХ

А. А. Суша

Национальная библиотека Беларуси, г. Минск, Беларусь

В статье показано распространение изданий Статута Великого княжества Литовского в Беларуси и за рубежом. Рассматриваются направления деятельности по изучению сохранившихся экземпляров изданий Статута. Делается вывод, что на сегодняшний момент эта работа выполнена в недостаточной степени.

PUBLICATIONS OF THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE BELARUSIAN AND FOREIGN COLLECTIONS

A. A. Susha

National Library of Belarus, Minsk, Belarus

The article shows the extension of editions of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in Belarus and abroad. Author analyzes the directions of activities in studying the survived copies of the Statute. It is concluded that this work is done insufficiently at the moment.

Статут Вялікага Княства Літоўскага з'яўляецца знакавым помнікам беларускай і агульнаеўрапейскай культуры. Ён даўно ўжо стаў аб'ектам вывучэння спецыялістаў розных галін ведаў – правазнаўцаў, гісторыкаў, культуролагаў, лінгвістаў, літаратуразнаўцаў, супрацоўнікаў бібліятэк і музеяў, навучальных і навуковых устаноў Беларусі і сумежных краін.

У той жа час даводзіцца канстатаваць, што айчыннае кнігзнаўства істотна саступае свае пазіцыі іншым галінам навуковых ведаў і многія з пытанняў закранутыя пакуль толькі часткова. У выніку ў свядомасці грамадства Статут ўспрымаецца найперш як помнік прававой культуры, важная крыніца па

гісторыі беларускай мовы, сведчанне і гарантыя яе высокага развіцця, гістарычны помнік, які дазволіў нашай даўняй дзяржаве захаваць сваю незалежнасць у складзе канфедэратыўнай Рэчы Паспалітай і спрыяў нацыянальнай самаідэнтыфікацыі.

У апошнюю чаргу можна згадаць, што гэта яшчэ і помнік кніжнай культуры. А гэта абсалютна незаслужана. Іначай незразумелым было б імкненне беларусаў набыць арыгінальныя выданні Статута Вялікага Княства Літоўскага, вярнуць іх на Радзіму, атрымаць хаця б іх лічбавую копію. Бо для даследчыкаў Статута як помніка айчыннай прававой культуры і гісторыі беларускай мовы няма ніякай патрэбы ў працы з арыгіналам – ім цалкам дастаткова наяўнасці факсімільнага ўзнаўлення і апублікаваных за апошнія гады тэкстаў Статута на арыгінальнай старабеларускай мове і ў перакладах на іншыя. Імкненне атрымаць арыгінал сведчыць пра разуменне важнасці кожнага канкрэтнага асобніка Статута Вялікага Княства Літоўскага ў яго канкрэтным матэрыяльным увасабленні і з сваім уласным шматвекавым лёсам.

Важнай задачай сёння з’яўляецца выяўленне ўсіх захаваных асобнікаў – друкаваных і рукапісных, на старабеларускай мове і перакладных, у дзяржаўных і прыватных зборах Беларусі і замежных краін.

Вядома, што рукапісныя спісы Статута Вялікага Княства Літоўскага 1529 г. сёння захоўваюцца ў Расіі (Расійская нацыянальная бібліятэка), Польшчы (Нацыянальная бібліятэка ў Варшаве, Курніцкая бібліятэка), Германіі (Бібліятэка сярэдняй школы г. Шульпфорт). Спісы Статута 1566 г. зберагаюцца ў Расіі (Расійская дзяржаўная бібліятэка, Расійская нацыянальная бібліятэка, Дзяржаўны гістарычны музей), Украіне (Нацыянальная бібліятэка Украіны імя У.І. Вярнадскага), Літве (Бібліятэка Урублеўскіх Літоўскай акадэміі навук), Польшчы (Курніцкая бібліятэка) і інш. У тых жа, а таксама некаторых іншых бібліятэках можна знайсці спісы Трэцяга Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. На вялікі жаль, у зборах нашай краіны рукапісных спісаў Статута амаль не захавалася. Адным з выключэнняў з’яўляецца позні спіс, які датуецца ажно XIX ст. і сёння захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі імя Якуба Коласа.

Друкаваныя выпускі Статута захаваліся ў большай колькасці. Аднак нягледзячы нават на гэта, у Беларусі на сённяшні дзень няма ніводнага асобніка першага друкаванага выдання Статута, якое было падрыхтавана Мамонічамі ў 1588 г. Большасць захаваных асобнікаў сёння захоўваецца ў дзяржаўных зборах Расіі (Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы, Расійскай нацыянальнай бібліятэцы, Бібліятэцы Расійскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу, Навуковай бібліятэцы Санкт-Пецярбургскага дзяржаўнага ўніверсітэта) і Украіне (у Нацыянальнай бібліятэцы Украіны імя У.І. Вярнадскага, Львоўскай нацыянальнай навуковай бібліятэцы імя В. Стэфаніка, Нацыянальным музеі ў Львове імя А. Шаптыцкага, Навуковай бібліятэцы Львоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя І. Франка, Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Харкаўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя

В. Н. Каразіна). Некаторыя асобнікі выяўлены таксама ў Літве (у бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта), Латвіі (Нацыянальнай бібліятэцы Латвіі), Польшчы (у Бібліятэцы Ягелонскага ўніверсітэта і Курніцкай бібліятэцы), Швецыі (Бібліятэка Упсальскага ўніверсітэта).

Прыблізна такая ж сітуацыя назіраецца з другім выданнем, якое пабачыла свет каля 1592–1593 гг. Яно захоўваецца ў дзяржаўных зборах Расіі, Украіны, Польшчы. Трэцяе выданне (1600) Статута таксама захавалася ў фондах бібліятэк і архіваў Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы, а таксама ў некаторых прыватных зборах. Што тычыцца пазнейшых выданняў Статута Вялікага Княства Літоўскага на польскай мове, то іх паўнацэнны ўлік яшчэ чакае свайго часу. Але, безумоўна, ён павінен быць праведзены ў бліжэйшым часе.

Вядома, што да Другой сусветнай вайны ў зборах Дзяржаўнай бібліятэкі БССР (сёння – Нацыянальная бібліятэка Беларусі) захоўвалася адно з першых кірылічных выданняў Статута, атрыманае ад вядомага беларускага гісторыка А. Сапунова. Падчас апошняй сусветнай вайны гэта выданне было вывезена за межы Беларусі, але не страчана. Сёння яно захоўваецца ў зборы Беларускай бібліятэкі і музея імя Ф.Скарыны ў Лондане. У выніку да нядаўняга часу ў дзяржаўных зборах нашай краіны не было ніводнага кірылічнага выдання Статута Вялікага Княства Літоўскага. Толькі ў 2012 г. дзякуючы намаганням устаноў культуры і прыватных арганізацый, а таксама беларускай грамадскасці для збораў Музея гісторыі Магілёва было набыта кірылічнае выданне Статута.

Важна, што ўпершыню ў беларускай гісторыі супрацоўнікамі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі была здзейснена спроба сабраць разам і прадставіць шырокай грамадскасці найбольш каштоўныя выданні Статута. Гэта ідэя была рэалізавана пры арганізацыі выставы «Вялікі Статут Вялікага Княства», якая была адкрыта ў межах IX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў у Мінску ў 2013 г. На экспазіцыі, якая была створана на аснове фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і Музея гісторыі Магілёва, былі прадстаўлены фактычна ўсе выданні Статута Вялікага Княства Літоўскага, якія захоўваюцца ў нашай краіне. Перспектыўным напрамкам працы ў гэтым кірунку з’яўляецца максімальна поўны бібліяграфічны ўлік усіх асобнікаў Статута, якія захаваліся да нашых дзён. Яшчэ адным напрамкам з’яўляецца «віртуальнае збіранне» поўных электронных копіяў захаваных асобнікаў Статута і іх канцэнтрацыя ў пэўнай паўнатэкставай базе даных.

Даследчыкам кніжнай культуры важна працягваць вывучэнне ўладальніцкіх пазнак на захаваных асобніках Статута. Гэта таксама дазваляе зрабіць пэўныя высновы пра бытаванне гэтага кніжнага помніка, яго выкарыстанне, стаўленне да яго з боку прадстаўнікоў розных станаў грамадства. Вялікае пашырэнне Статута ў асяроддзі шляхты, мяшчан, духавенства і многіх іншых станаў грамадства Вялікага Княства Літоўскага тлумачылася практычнымі патрэбамі. Можна казаць, што мала якое іншае беларускае выданне XVI–XVIII стст. карысталася такой папулярнасцю і так актыўна выкарыстоўвалася. Пра гэта сведчаць сярод іншага і шматлікія

надпісы на старонках рукапісных спісаў і выданняў Статута, якія дасюль недастаткова даследаваны. Мноства памет у тэксце, каментарыі прававога характару на палях, спасылкі на новыя заканадаўчыя акты і «паправы» сведчаць, што гэтыя кнігі былі ў службовым карыстанні. Некаторыя экзэмпляры Статута належалі некалькім уладальнікам.

Сёння па ўладальніцкіх пазнаках добра вядома, што асобнікі Статута найбольш актыўна выкарыстоўваліся ў XVI–XIX стст. на землях Беларусі, Літвы і Украіны, у меншай ступені – у суседніх Польшчы і Расіі. Яны зберагаліся як у бібліятэках буйных манастыроў (Жыровіцкага, Пінскага Богаяўленскага, Віленскага Траецкага, Мілецкага і інш.), навучальных устаноў (Віленскага ўніверсітэта, Слуцкай езуіцкай калегіі), дзяржаўных структур (канцылярыі падстоля віцебскага і старосты смаленскага, Маскоўскага галоўнага архіва Міністэрства замежных спраў Расійскай Імперыі), іншых арганізацый (Маскоўскай сінадальнай друкарні, Дзяржаўнага Эрмітажа, шматлікіх судовых устаноў, велікакняжацкай і іншых канцылярыяў), буйных магнатаў (Сапегаў, Радзівілаў, Замойскіх, Залускіх, Трызнаў, Чапскіх, Шэметаў і інш.), шляхцічаў і дваран (А. Бельскага, Я. Журакоўскага, Л. Кіркiлы, І. Лысакоўскага, К. М. Паца, І. Поляка, В. Савіча, Г. Сакалінскага, С. Сулімы, Г. Чарчыцкага), святароў (І. Ячынскага), пісараў і адвакатаў (С. Манкевіча, В. Усовіча), пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў (С. Мядзведзева), даследчыкаў (праф. К. Яблонскіс) і інш. У XIX–XX стст., пасля забароны на выкарыстанне Статута на землях колішняга Вялікага Княства Літоўскага большасць гэтых асобнікаў разышлася па бібліятэках, архівах і музеях замежных краін.

Асобная ўвага павінна быць таксама звернута на тое, разам з якімі іншымі выданнямі перапляталіся ў агульны канвалют выданні Статута. Гэта можа даць дадатковую інфармацыю пра характар выкарыстання Статута, пра неабходнасць паралельнага выкарыстання яго з іншымі прававымі актамі, гістарычнымі хронікамі, нават літаратурнымі творами.

Напрыклад, значная колькасць друкаваных выданняў таксама суправаджалася выданнямі «Трыбунала абываталям Вялікага Княства Літоўскага», «Канстытуцый» вальных сеймаў Рэчы Паспалітай і іншымі выданнямі. Так, у польскамоўным экзэмпляры Статута 1614 г. са збораў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва старажытных актаў Расійскай Федэрацыі ў канцы ўплеценага «Трыбунала...» 1586 г. унесена кароткая гістарычная хроніка, якая ахоплівае шэраг памятных падзей 1535–1645.

Такім чынам, нам неабходна прыкласці намаганні, каб больш глыбока даследаваць Статут Вялікага Княства Літоўскага як помнік кніжнай культуры, пры гэтым выкарыстоўваючы дасягненні і напрацоўкі з розных галін навукі.